

Oğuz Mitolojisinde Köpek

The Dog in Oguz Mythology

Öz

Türkmen yazılı edebiyatı ve halk inançlarında bazen köpekle ve onun sahip olduğu yüce konumla ilgili atasözü, şiir ve rivayetlere rastlanır. Söz gelimi Türkmen inancında köpek uğur ve mutlulukla eşdeğer olarak görülmüştür. Fakat köpeğin İslam'ın fıkıh öğretilerinde iyi bir konumu olmadığı ve Türkmen halkının da Müslüman olmaları dikkate alındığında akla şöyle bir soru geliyor: Türkmenlerin kültürel bilgi birikimine dayanarak bu halkın köpeklere yönelik olumlu bakış açılara sahip olduğunu gösteren belirtileri nasıl izah edebiliriz? Tabii bu soruya belgelere dayalı bir cevap bulabilmek için kütüphanelerde belli bir inceleme yöntemiyle çalışmak gerekir. Buna göre, elinizdeki bu inceleme, eski Türkler ve Oğuzların, başka bir deyişle Türkmenlerin atalarının yaşadıkları dönemlerle ilgili mitolojik inançların kalıntılarını dayanıyor. Bu çalışmada birinci el sayılan kaynak ve araştırmalara baş vurarak söz konusu inancın genel olarak Türkler ve özel olarak Oğuzların eski rivayetlerinde bulunan ve yaratılış mitolojisi diye anılan mitolojik kökenini incelemeye çalıştım. Tabii şunu da hemen ilave etmem gerekir ki, bu çalışmada yaratılış mitolojisi denince bu kavramın etnik kökenlerinin inceleniş şekli göz önünde bulunduruluyor. Bu incelemenin bulguları, Türkmenlerin kültürel bilgi birikiminde köpek töresine yönelik inanç belirtileri eski Türk ve Oğuzlar arasında yaygın olan mitolojik etnik yaratılış rivayetlerine dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: köpek mitolojisi, Türkmenler, kültürel bilgi, soy tanımı mitolojisi

**Annadurdi
ONSORI**

**Çeviren:
Hekim
BEHRAMI**

Tahran/İran

**e-mail:
hekimbehram@
hotmail.com**

**orcid:
0009-0000-2836-4306**

**Atf
Citation**

Onsori, Annadurdi
(2023). Oğuz
Mitolojisinde Köpek.
(Çev. Hekim Behrami)
Babür, 2(2), 211-224.

**Yayın Tarihi
Publication Date
08.11.2023**

GİRİŞ

Köpek, İslam şeriatı açısından pis ve mundar sayılan bir hayvandır. Buna göre böyle bir bakış açısı Müslüman olan Türkmenleri de etkiler. Ancak Türkmen yazılı edebiyatı, Türkmenlerle ilgili etnik yazılar ve onların genel inançlarında köpek konusuyla ilgili olarak, bu hayvanın Türkmenler arasında ayrıcalıklı bir yere sahip olduğunu gösteren kanıtlar vardır. Bu arada devam eden şeriat konuları ile bu “genel inanç” arasında bir uyumsuzluk olması yadırganmıyor. Ama şöyle bir soru ortaya çıkıyor: Böyle bir uyumsuzluk nasıl izah edilebilir? Türkmenlerin İslam’ın şeriat hükümlerine bağlı olmalarına rağmen neden onların kültürel bilgi yelpazesinde köpekten yana inançlara rastlanabiliyor?

İşte bu sorulara cevap bulabilmek bu incelemenin ana hedefidir. Bu meseleye cevap bulabilmek için Türklerin İslam öncesi inançlarına kadar uzanmak gerektiği kanısındayız. Yani, Türklerin eski ayinleri ve hayvan soydan ileri gelen etnik yaradılış konulu mitolojik rivayetlere olan inançlarını incelemek gerek.

Köpek, insan tarafından evcilleştirilen ilk hayvandır ve ondan sonra binlerce yıldan bu yana insanla birlikte yaşamaktadır (Vekili-*soshians.ir*) Köpek, eski insan topluluklarının çoğunda dost, yol arkadaşı ve vefakâr bekçi olarak bilinmektedir. İşte böyle bir duygusal bağlılığın bir sonucu olarak köpek git gide eski insanların dinî törenlerine dahil olmuş ve bu süreçte eski insanların dünyaya yönelik bakış açılarında totemik ve bazen kutsal bir yer edinmiştir. Örneğin köpeklerin önemli rolü olduğu ölümlerle ilgili törenler bunlardan biriydi. Bu yüzden de insanlar ve kavimlerin mitolojik rivayetlerinin çoğunda köpek, diriler ve ölümler dünyasında bir bekçi ve bir yol gösterici olarak dikkat çekmektedir (Chevalier, 1388: 602). Bu yüzden birçok milletler ve kavimlerin mitolojik rivayetlerinde köpek, yaşayanlar ve ölümlerin dünyasında koruyucu ve kılavuz rolünde dikkati çekiyor. Çeşitli Türk kavimleri de bu bağlamda diğer halklarla aynı uyum içinde kendi mitolojik rivayetlerinde köpek ve onun akrabası sayılan kurta yüce bir mevki ayırmışlardır. Aynı rivayetlere göre Oğuzlar gibi bazı Türk kavimleri kendi soylarını köpek ve kurtla ilişkilendirmişlerdir. İşte böylece köpek ve kurt söz konusu kavimlerin dinsel ve kültürel konularına girmiş ve onların genel etnik inançlar edebiyatında kültürel bir malzeme olmuştur. Rusya Federasyonundaki Altay Cumhuriyeti Türkleri arasında yapılan folklorik araştırmalar, hayvan kökenli soy inancının günümüzde yani XXI. yüzyılda bile bu kavimlerde yaygın olduğunu gösteriyor (Kalafat, 2004:107). Nitekim, günümüz Türkmenlerinin etnik ve kültürel hayatlarının çeşitli yönlerinde de bu antik inancın bazı kalıntılarına rastlayabiliyoruz.

İncelemenin Geçmişi

Köpek konusuyla ilgili Farsça olarak yayımlanan bilimsel ve bağımsız tek yazı, Şervin Vekilî imzasıyla *soshians.ir* sitesinde çıkan yazıdır. Vekilî bu yazısında, köpeklerin ırksal geçmişi ve ilk evcilleştikleri yer ve zamandan söz ediyor. Vekilî daha sonra köpeklerin antik İran dönemi ve Zerdüş dininden olanların inançlarındaki saygın yerine değiniyor. Bu arada şunu da ilave edelim: Farsça kaynaklarda bu hayvanın antik çağ insanların töre ve mitolojilerindeki temel unsuru ve yeri genelde Jean Chevalier’nin yazdığı *Dictionary of Symbols* (1388¹:601-616) gibi mitolojiye dair kitaplar ve sözlüklerle sınırlı kalmaktadır.

Çin klasik kaynakları ve kimi Türk bilimcilerin eserlerinde, eski Türklerin tarih ve mitolojilerine ilişkin incelemelerde de köpek ve onun etnik yaratılış mitlerindeki yeri, ayrıca

totemik rolü hakkında da birtakım bilgiler mevcuttur (Zuyev, 1387: 21- 48). Ayrıca ünlü Türk tarihçi ve Türkolog Zeki Velidi Togan ile Türk tarihi profesörü Bahaeddin Ögel de eserlerinde Türk mitoslarından söz ederlerken, köpeklerin de kökenine değinmişlerdir. Togan'a göre "İslam tarihçisi Gerdîzî ve Mihail Süryani de çağdaş Marksistler gibi Oğuzlar ve Kırgızların kökenini köpeklere bağlayarak bu kavimleri aşağılamaya çalışmışlardır (Togan, 2002: 545). Ögel de bu bağlamda bazı Türkologların Türk kavimlerinin köpek soylu olduklarına dair iddialarının onların Türklerle Moğolları birbirinden ayırt edemediklerinden kaynaklandığını yazıyor (Ögel, 2003:568).

İran'da da görüldüğü üzere, köpeğin Türk mitlerindeki yeri ve konumuyla ilgili olarak bu güne kadar bağımsız bir inceleme yapılmamıştır. Dolayısıyla bu inceleme, İran'da Türk-Oğuz mitolojisi hakkında bilgi sahibi olma açısından bir başlangıç noktası olabilir.

Buna göre bu inceleme, köpeğin Türkmenler arasında iyi bir konuma sahip olduğunu gösteren Türkmen kültürel bilgi birikiminde mevcut olan belge ve kanıtların eski Türk kavimlerindeki köpek töresinden kaynaklanan antik çağ inançlarının bir sonucu olduğu görüşüne dayanıyor. Tabii köpek töresi de Türk- Oğuz kavimlerinden bazılarının soylarının köpeğe kadar uzandığına ilişkin inançlarından kaynaklanmaktadır. Sonuçta bu incelemeye başlarken, literatür tarama yöntemini ve yorumlama- anlatma metodunu kullanarak ve yukarıda bahsedilen bulgulara dayanarak araştırmanın ana sorusuna bir cevap bulmaya çalıştığımı söyleyebilirim.

Köpeğin Mitolojideki Yeri

Köpek, dünya halklarından mitolojilerinde çeşitli rollerde ortaya çıkmaktadır. Çin, Siberya, Orta Asya halkları, ayrıca Kuzey Avrupa ve İran'daki kavimlerle Amerikalı Kızılderililer arasında söz konusu hayvanla ilgili mitolojik birçok rivayet ve anlatımlar mevcuttur ve bunlar köpeğin o halkların dinî ve töresel inançları ve etnik mitlerindeki çeşitli işlevlerine dair kanıt niteliğindedir.

Köpeğin, dünyanın her tarafında da onaylanan mitolojik ilk işlevi, ruhlara yol gösterici olması rolüdür. Köpek, ölüm gecesinde ölüye rehberlik yapmaktadır. Ayrıca köpek, insanın mitolojik atası sayılır (Chevalier, 1388: 602).

Eski İranlıların geleneğinde köpek yüksek bir mevkiye sahip, çok sevilen bir hayvandı. Bu hayvan Zertüş dinî geleneklerinde de takdir edilmiş ve köpeğin öldürülmesi veya hırpalanması günah sayılmıştır (Yahakkî, 1386:470). Zertüş dininde ölen şahsın cesedini arındırma niyetiyle "köpek gördü" diye bilinen bir tören düzenlenirdi. "Mehr" mitlerinde köpek önemli bir konuma sahiptir. Onun müttefiği sığır öldürücü Mehr'dir (*Vekîlî – Soshians. ir*).

Çin mitolojisinde köpek hem imparatorların mezarlarında defnedilmiş, hem de ruhların rehberi olan ve pirinç ekimini öğreten hayvan olarak görülmüştür (Christy, 1384: 152). Kelt mitolojisinde de köpek, avlanma ve ölüme dair karmaşık ama şifa vericilikle uyumlu sembolleri temsil ediyor. Böyle bir işleve, İrlanda ve Galler mitlerinde de rastlayabiliyoruz (Green, 1387: 78).

Yunan mitolojisinde iki başlı, yılan kuyruklu olan köpek "Orhrus", yeraltı dünyasının girişinin koruyucusudur (Bern, 1386:27). Eski Meksikalılar öteki dünyada ölümlere yardımcı olmaları için köpekleri özel olarak eğitir, güneşi temsil eden beyaz renkte bir köpeği, Tanrı

Slutel gibi ölüye yardımcı olması için ölen kişiyle birlikte gömerler (Chevalier, 1388: 602). Malezyalıların, Kuzey Borneo yerlilerinin ve Çinlilerin mitolojilerinde köpek, ata kabul edilir (Chevalier, 1388: 613).

Türk tarihi profesörü Bahaeddin Ögel de köpeğin, Çin’de ve özellikle de bu ülkenin güney bölgesi halkı arasında çok etkili bir role sahip olduğunu kaydetmiştir (2003:565).

Türk Mitolojisinde Köpek

“Orta Asya milletlerinin özelliklerinden biri, kendi soylarını hayvan gibi bir dayandırmalarıydı. Bu hayvan genellikle vahşi bir hayvandı. Bu tür inanışlar çölde yaşayan kavimler arasında genelde etnik türeyiş ve siyasi tarihlerine göre biçimlenir (Gomliev 1395: 40). Türkiyeli araştırmacı yazar Yörükan (1887-1954) totem konusuyla ilgili olarak, totemin hayvanî veya bitkisel türden olabilmesinin yanı sıra, kabile üyelerinden çoğu için soy atası olarak görüldüğünü kaydeder (1954:12).

Günümüzdeki köpeklerin tamamı, yaklaşık 15000 yıl önce Orta Asya ve Çin’in kuzey sınırları yakınında yaşayan tek köpek sürüsünden türemişlerdir. Buna göre, köpeklerin evcilleştirilme coğrafyaları muhtemelen Kuzey Çin ve Orta Asya’dır (*Vekilî Soshians.ir*).

Bu konuyu, Kuzey Çin’de “Köpek kafalı” kabilelerin yaşadığı ve köpek töreleri yapıldığına dair elde edilen bilgilerle bağlantılı olarak düşündüğümüzde, Çin’in kuzey bölgelerinde yaşayan bazı Türk kabilelerinin köpeklere ilgi göstermeleri ve köpeğin onların dini, ritüel törenlerinde önemli bir role sahip olmasının tarihi bir zemin üzerinde şekillendiğini de anlıyabiliriz.

Ankara Üniversitesi Türk tarih profesörü Bahaeddin Ögel de kendilerinden “Proto-Moğol” diye bahseden Wuhuan kavminin köpek töresine inandıklarını kaydetmiştir (2003:564). Prof. Ögel’in yazdığına göre Wuhuanlar, M.Ö. yaklaşık III. yüzyılda Hun İmparatorluğu tarafından kimsenin yaşamadığı ıssız orman ve dağlık bölgelere sürülmüşlerdir. İşte Wuhuanlar köpek töresine inanan Proto- Moğol kavimlerin başını çekiyorlardı. Fakat tarihçi Ekber Necef, Wuhuanlardan söz ederken, onları Proto-Moğol değil de Türk asıllı olarak anıyor. Ekber Necef’e göre Wuhuanlar, Oğuzların ataları konumundadırlar (2003:63). Necef, bu kavmin inançlarıyla ilgili olarak Wuhuanların bir ölünün defin merasiminde bir köpeği kurban olarak kestiklerini ve bu köpeğin, ölen kişinin ruhunun “kızıl dağlar”a ulaşması için ona rehberlik edeceğine inandıklarını kaydediyor. Ekber Necef ayrıca, köpeğin antik dönem halklarından bazılarının mitolojik geleneklerinde önemli bir rol oynadığına değinerek, Çin takvimlerinde Türklerin atalarından sayılan köpeği temsil eden “Ti” işaretiyle betimlendiğini belirtiyor (Necef: 64). Öte yandan Chevalier de birçok Türk ve Moğol kavimlerinin kendilerinin köpek ve kurt soyundan geldiklerine inandıklarını vurguluyor (1388: 607).

Eski Çin ve Orta Asya kültürlerinde, Tibet’deki Türklerin köpek soyundan geldiklerine ilişkin efsaneler geniş çapta yaygındı. Bu bağlamdaki rivayetlere göre, söz konusu Türkler bir çift beyaz köpeğin çiftleşmesinden türemişlerdir. Gerçekten de köpek, bu kavimler arasında kutsal bir tabu sayılıyordu. Hatta kimi yerlerde Çinliler, Tibetlilerin yaşadıkları bölgelerden “Köpekler Yurdu” diye söz etmişlerdir (Ögel, 2003:561). “Köpekler Yurdu” tabiri aslında eski Türk tarihinin en önemli kişiliklerinden ve kağanlarından olan Bilge Kağan’ın “Tibet köpekler yurdudur” şeklindeki sözünü anımsatıyor (Zuyev, 1387:34). Bu

doğrultuda öyle tahmin ediyorum ki, Mahmud Kaşgarî'nin kendi kitabına aktardığı ve içinde köpekler kabilesine yapılan saldırıdan söz edilen şiir de Türkler arasında köpek kabilesi olarak birtakım kabilelerin var olduğu konusuyla da bir nevi bağlantılıdır. Özellikle o şiirde Tibet'e komşu olan Uygurlardan da söz edilmesi konuya açıklık getiriyor:

Beçkem urup atlaka

Atlara belge vurarak

Uygur taki tatlaka

Uygurdaki Tatlara

Ogri yawuz ıtlaka

Hırsız, kötü itlere

Kuşlar gibi uçtımız

Kuşlar gibi uçtuk. (Atalay, 1998: C.I,483)

Mahmud Kaşgarî daha sonra bu şiirle ilgili yaptığı açıklamasında şöyle yazıyor: *Bayraklarımızı elimize alıp, köpeklerle doğru saldırıya geçtik. Şair (oradaki halkı) köpek olarak tanımlıyor ve kuşlar gibi onların başlarına indiklerini belirtiyor* (Atalay, ibid: 484).

Türk tarihi ve kültürü araştırmacısı Yaşar Kalafat, Altay Cumhuriyeti Türkleriyle ilgili bir yazısında, bu bölge halkının köpek dahil kutsal hayvan totemlerinin kökeniyle ilgili olarak Altay kabilelerinden bazılarında insanların yıllık geleneksel törenlerinde üzerinde köpek nakışı olan bir bayrak taşıdıklarını kaydediyor (2004:107).

Köpek mitolojisine dair konulardan biri de Türk veya Türk olmayan bazı kabilelerin “köpek kafalı” veya “köpek suratlı” olmaları konusudur. *Acā'ib-ül-Mahlūkāt* adlı kitabın yazarı Tûsî, Zulkarneyin'in zulemâta (karanlıklara) yaptığı seyahatinden söz ederken “Yüzleri köpeğe benzeyen bir kavimle karşılaştı...” kaydını düşer (Tûsî, 1345:425). İbn-i Batûta da kendi seyahatnamesinde “Berhengar” yurdu erkeklerini anlatırken “Sima olarak bizlere benziyorlar. Sadece ağızları köpek ağızı gibi. Fakat kadınları öyle değil. Üstelik çok da güzeller. Oranın kadınları hep güzel yüzlü erkeklerin peşindeler.” diye yazıyor (İbn-i Batûta, 1376: C. II, 274). Ayrıca, İbn-i Batûta ile Reşideddin Fazlullah'ın “İt Barak” kabilesi erkekleriyle ilgili rivayetlerinin birbirine olan benzerliği de şaşırtıcıdır: “Kocalar çirkin suratlı ve köpek sıfatlı olduklarından kadınlar onu beğendiler...” (Reşideddin, 1384:14).

Atâ Melik Cüveynî de Uygur Buguhan'ın fetihleriyle ilgili Uygurca bir destandan söz ederken “On iki yıl içerisinde bütün ülkeleri fethettiler ve isyana girebilecek hiçbir yer bırakmadılar ve onlardan ötede bir yerde artık hayvan benzeri insanların yaşadıklarını görünce ve medeni yerleşime dair bir eser görmeyince geri döndüler.” der (1378: C.I, 233). Ayrıca Hall da bu bağlamda “Ortaçağ Hristiyanları da muhtemelen bu tür söylentilerin etkisiyle *köpek kafalı* diye anılan ve kafaları köpek kafasına benzeyen bir kavmin dünyanın çok uzak sınırlarının ötesinde, tuhaf özellikleri olan başka kavimlerle birlikte yaşadıklarını inanıyorlardı,” der (Hall,1389:53). Hall yine başka bir yerde de “Ortaçağ kaynaklarını bir yana bırakırsak, Asur ve Mısır mitolojilerinde de köpek sembolü ve köpek kafalı bir insan İlah ve Tanrısı simgelemekte” diye kaydeder (Hall, ibid: 52).

Görüldüğü üzere köpek kafalı kavimlerle ilgili anlatılar, Doğu Türkistan ile Çin'in doğu ve kuzeyinde yaşayan Türkler arasında yaygındı. Zuyev de bu konuda şöyle yazıyor:

Tatarların Şiyo yurdunda, erkeklerin vücutları insan vücudu, fakat kafatasları köpek kafasıydı. Bunların erkek çocukları aynı şekilde, ama kızları normal insan gibi dünyaya gelirdi. (...) Plano Karpini de, Dalaynor gölü sakinlerinin insan vücutlu, kafalarının da insan kafası olduğu, ancak suratlarının köpek suratına benzediğini yazıyor. Moğolistan Dobrotları arasında da köpek kafalı

erkeklerle normal kafalı kadınlara ilişkin rivayetler mevcuttur. (...) Altay halk edebiyatında da köpek krallığıyla ilgili bir hikâye anlatılmaktadır. Bu hikâyeye göre o yurttaki erkeklerin kafaları köpek kafasıdır, ama kadınları tamamen normal insana benzerler ve aynı zamanda çok da güzeldirler.”(Zuyev,1387:26).

Bu tür hikâyelerin tam bir örneği olarak bir köpeğin Çinli bir prensesle evlenmesine ilişkin bir masala değinebiliriz. Bu masal kısaca şöyledir: “Çin hakanı batılı komşusuyla savaş halindeydi. Komutanları, ölü sayısının yüksek olması ve askerlerinin savaşta zayıf kalmalarından dolayı umutlarını kaybetmişti. Hakan bunun üzerine, yenilgiyi ve ondan doğacak rezaleti önlemek niyetiyle bir tedbir düşünür ve düşman ordusunun baş komutanının başını getirene kendi kızını vereceğini ilan eder. Hakanın bu vaadi her tarafa duyurulur ve herkes bunu konuşur. Nihayet Çin ordusu Baş Komutanının iri yarı ve güçlü köpeği de bu haberi duyunca gece vakti düşman ordusunun bulunduğu yere giderek baş komutanı bulur ve başını koparır ve bir gün seher vakti çıkagelir ve düşman komutanının başını Hakan’ın ayakları önüne atar. Öte yandan düşman askerleri komutansız kaldıkları için teslim olurlar. Kahraman köpek, Hakan’a kızıyla ilgili verdiği vaadini hatırlatır. Kızını bir köpeğe vermeye gönlü razı olmayan Hakan, verdiği sözünden bir hayli zaman geçtiği ve köpeğin geç kaldığını ileri sürer. Köpek, kendisinin insana dönüşebileceğini söyler. Bunun sırrı da büyük bir kâse veya bir kadehin altında 280 gün saklı kalmasıdır. Bunu söyleyen köpek ayrıca “Bu sırrı kimse bilmesin ve bu süre bitmeden de asla hiç kimse kadehi kaldırıp içeri bakmasın” diye tembih eder. Hakan bu şartı kabul eder ve köpek büyük bir kadehin altına girer ve gözlerden kaybolur. Bu olaydan 279 gün geçer. Hakan dayanamaz ve meraktan kadehin bir köşesini kaldırıp içeri bakar. Kadehin altından vücudu insan vücudu, ama kafası köpek kafası olan biri çıkar. Aceleci davranan Hakan, hatalı kendisi olduğu için mecburen kızını bu köpek kafalı insana verir. Evlilik töreninde damadın kafasını örterler. Kimileri de damadın yüzünü görmemesi için örtüyü gelinin başına attıklarını rivayet ederler. Yine hikâyeye göre, bu köpek kafalı cesur insanın kendisi gibi cesur ve yürekli çocukları olur. Ayrıca, Fucu’da başları ve yüzlerini kırmızı bir sarıkle örten Rung kabilesi erkeklerinin de aynı cesaretli köpek soyundan geldikleri söyleniyor. Yine bu bağlamdaki söylentilere göre, “Rung” kabilesi insanları evlerinde bir perdeye çizilmiş bir köpek resmine bakıp ibadet ediyor ve her yıl başında da o cesur ve kahraman ataları uğruna kurbanlar kesip, hediyeler dağıtıyorlar (Christy, 1384:200).

Oğuz Mitolojisinde Köpek

Ekber Necef’in bir yazısına dayanarak, Wuhan kabilesinin büyük atalarının Oğuzhan soyundan geldikleri tezini kabul edersek köpeğin antik çağlardan beri Oğuz kavimlerinin törenlerinde saygın bir rol ve yeri olduğunu da kabul edebiliriz. Nitekim, köpeğin ölümlere bir rehber ve yol gösterici olarak görülen mitolojik imajı Oğuzlar ve onların halefleri olan Selçuklu Oğuzlarının arasında da korunmuştur. Başkurdistanlı Türk tarihçi ve Türkolog Zeki Velidi Togan da konuyla ilgili bir yazısında, XI. yüzyılda Semerkant’ta yaşayan Mihail Süryani’ye dayanarak, Selçukluların atalarının İran’a yaptıkları bir seferlerinde köpeğe benzeyen bir hayvanın (kurt) onlara rehberlik ettiğini kaydetmiştir. Togan’a göre bu sefer İslamiyetin ortaya çıkışından yüz yıl önce gerçekleşmiştir (Togan, 2002: CIII, 544).

Divânü Lügâti’t-Türk’ün yazarı Mahmud Kaşgarî *barak* kelimesini şöyle tanımlıyor: *Çok tüylü köpek. Türklerin inandıklarına göre, kerkes kuşu kocayınca iki yumurta yumurtlarmış,*

bunların üzerine oturmuş, yumurtanın birisinden barak çıkarmış. Bu köpeklerin en çok koşanı, en iyi avlayanı olurmuş. Öbür yumurtadan da bir yavru çıkarmış; bu son yavrusu olurmuş (Atalay, 1998: C. I, 377-378). Yine bu bağlamda “Zuyev” de *barak* adıyla ilgili olarak Çince- Rusça Büyük Sözlük gibi bazı kaynaklara dayanarak, *barak* isminin Tapgaçlar Birliğinde “İt-Brak” kabilesine katılan bir kabile adı olduğunu yazıyor (Zuyev, 1387:34).

Barak adı sevilen bir mitolojik köpek ve aynı zamanda bir Türk kabilesinin adı olarak şüphesiz Ortaçağ Oğuzları için de bilinen bir ad idi. Onlar Müslüman ve şeriat kanunlarına bağlı olmalarına rağmen görüldüğü üzere, köpeğe karşı saygılı olmaya ilişkin atalarından kalma adetlerini günlük yaşantılarında hâlâ korumuşlardı. Nitekim Reşideddin, kendi “Oğuzname”sinde, Oğuzhan’ın savaş seferlerinden birinde İt-Barak kabilesiyle de çatıştığından söz eder. Reşideddin aynı zamanda, İt Barak kabilesini anlatırken, erkeklerin kara yüzlü ve köpek suratlı, kadınlarının da temiz ve güzel yüzlü olduklarını anlatmıştır.

Reşideddin daha sonra, İt Barak kabilesi erkeklerini tarif ederken birkaç yerde onları köpek olarak niteliyor. Buna göre Reşideddin’in bu anlatımı, Çinli veya benzeri diğer rivayetlere tam olarak uymaktadır. Ayrıca Reşideddin’in *barak* köpeğiyle ilgili anlattıkları dikkate alındığında bunların büyük ihtimalle Oğuz Türkmenleri arasındaki rivayetlere dayalı olduğu ve Oğuzların İt Barak’la ilgili anı ve rivayetlerinin öylece korunmuş olduğu anlaşılıyor. Nitekim Reşideddin’in Oğuznamesi’inde bu köpeğe ilişkin masalı da okuyor, ayrıca bu masalın bir atasözüne dönüştüğüne de şahit oluyoruz. Söz konusu atasözü Şehzade Teoman ağzından şöyle aktarılıyor: “Atalarımızın dediği gibi, sadaka vermek isteyen önce onu köpeğe vermelidir. Ben de köpek acı çekmesin diye verdim, çünkü sonuçta biz acı çekmeyiz.” (Reşideddin Fazlullah, 1384:69).

Oğuzlar arasında yaygın olan *Yağmur Taşı*, *Hacer-ül Matar* ve *Yedi Taş* adlı mitoslarda da bazı Oğuzbilimcilerin söz konusu ettikleri bu taşı Oğuzların tam iktidarının kutsal sembolü olarak gördükleri anlaşılıyor (Kelyaştorni, 1388:2). Biz ayrıca vahşi bir hayvanın izine de şahit oluyoruz. Bu vahşi hayvanın bir köpek olması da mümkün.

“Tanrı, o vahşinin çölde bir taş bulup ona sahip çıkması ve göğe bakarak uluması ilhamını vermiştir.” (Tûsî, 1345: 141). Eski Türklere ait rivayetlerde Yafes’in kurt sütünden beslendiği söyleniyor (Gerdîzî, 1384: 371). Gerdîzî ayrıca şöyle devam ediyor: “Yafes kuşağından olan Saklâbilerin kökeni köpeklerle bağlantılıdır; zira köpek sütüyle büyümüşlerdir. Bu yüzden onlara *Seglâbi* denir (seg ‘köpek’). (Gerdîzî, 1384: 376). Gerdîzî Hırhızlardan (Kırgızlar) söz ederken onlardan da *Saklâbi* diye bahseder; bu da Gerdîzî’nin Kırgızların da köpek soyundan geldiğine inanıldığını açıklar. Üstelik bu bağlamdaki başka kaynaklar da bu meseleyi doğrulamaktadır. Örneğin Zuyev, Tiyaşan Kırgızları arasında yaygın olan efsanelere dayanarak bütün Kırgızların atası hükmünde ve onların yaratılış kaynağı olan varlığın Kızıl Köpek yani Kızıl Taygan olduğunu kaydetmiştir (Zuyev, 1387:32). Bu efsane aynı zamanda, Kazan Oğuznamesinde anlatılan hikâyeyi de doğrulamaktadır. Söz konusu Oğuznamede belirtildiğine göre, Yafes’in bir diğer oğlu olan Saklab, nihayet bir yere yerleşir. Karısı hamiledir ve doğum yapınca da ölür. O yüzden yeni doğan bebeği, kendisinin de emzirdiği yavruları olan bir dişi köpeğe teslim ederler. Böylece bebek köpek sütü emerek büyür. Bu yüzden de adını “İt beçen” koyarlar. Özbekler de işte o İt Beçen soyundan gelirler (Godarov, 2001:109).

Gerdîzî de bu konuda yazdıklarının devamında, ilginç bir konuya değiniyor ve Hırhız

halkının Hindular gibi ölülerini yaktıklarını söylüyor (Gerdîzî, 1384: 379). Bundan Kırgız halkının köpek soyundan olduğu ve geçmişte ölülerini yaktıkları anlaşılıyor. Bu konu Türkmen klasik şairi Mağtımğulî'nin bir beytini de anımsatıyor:

Yetmiş iki millet gömer ölüsün

Seg-perest (köpeğe tapan) milleti lâşı yandırur (1388:94).

Bu beyitten, Mağtımğulî'nin yaşadığı XVIII. yüzyıla kadar, köpek töresi ya da köpek soyluluğu ve ölülerin cesetlerinin yakılmasıyla ilgili geleneklerin Kırgızlar ve Türkmenler dahil bazı Türk kavimleri arasında yaygın olduğu anlaşılıyor.

Kavimlerin Mitolojik İnançlarında “Baş” Kavramının Yeri

Daha önce anlatıldığı gibi Çin ve İslam kaynaklarından öğrendiğimiz özellikle “İt Başlı” kavimlerle ilgili kavramın, genel olarak bazı insanların başları, yüzleri ve ağızlarının köpeği andırmasıyla ilgili olduğu konusunda görüş birliği vardır. Fakat bu bilgilerin en yaygını olan “köpek başlı” kavramı daha çok Türk kavimleri arasında dikkati çeker. Köpek damat ve Çin prensesinin evlenmesinin hikâyesinde damadın görüntü olarak köpekleştirilme sürecine şahit oluyoruz. Ama bu köpek görüntüsüne benzetme süreci birçok halkın masallarında geçen benzer rivayetlere rağmen eksik bir süreci andırıyor. Burada hayvanın (köpeğin) “başı” olduğu gibi kalıyor ve vücudun kalan kısmı insan vücudu oluyor. Burada akla gelen soru bu gövde değişiminin niçin eksik kaldığı ve köpek görünümünün vücudun kuyruk ve kulak gibi yerlerinde değil de neden baş kısmında olduğudur.

Soruya verilecek ilk cevap hayvanlarda da insanlarda olduğu gibi başın görüntüyü en iyi belirleyen unsur olmasıdır. Meselâ erkek arslanı dişi arslandan ayrı gösteren başlarıdır. Bu durumu vahşi köpeklerle evcil köpekler arasında da fark edebiliyoruz. Bu durum diğer dört ayaklı hayvanlar için de geçerlidir. Ama bu kolayca açıklanabilecek bir sorun değil gibi görünüyor. Zira biz “köpek damat” motifinde Türklerin çok eski olan köpekle ilgili geleneğiyle karşı karşıyayız. Çin’de ve bazı Türk kavimlerinin arasında köpeğin kurban edilmesi ve onun padişah ile birlikte defnedilmesi, köpeğe yüce değer verilmesi ve ona mevtanın ruhunun kılavuzu olması görevi yüklenmesiyle ilgili yaygın bir gelenek vardı.

Ünlü İngiliz din araştırmacısı James Frazer (1854- 1941) şöyle yazıyor:

Teb halkı ve Teb Tanrısı Amon’a tapan bütün Mısırlılar Amon’un hayvan görüntüsünü temsil eden koçu kurban ediyorlardı ve onun derisini Amon’un timsaline örtüyorlardı. Koç bir bakıma Teb’in Tanrısı idi. Başka bir deyişle koç Amon idi. Bazı anıt binalarda Amon insan bedenli ve koç başlı görünüyordu. Ama bu, koçun değişim yolunda olduğunu gösterir. Böylece hayvan- yani Tanrılar o durumdan geçerler ve tamamen insana benzeyen bir Tanrıya dönüşürler (1386: 563).

Frazer’in anlatmasından anlaşıldığına göre Mısırlılarda Tanrıları Amon’un timsali vardı, yıllık törenlerinde Amon’un hayvan görünüşü olan kutsal koçlarını kurban ediyorlardı ve kurban derisini Amon’un timsaline örtüyorlardı. Aynı zamanda kendi anıt binalarında da Tanrı’yı koç başıyla betimliyorlardı. Köpek başlı Türk kavimlerine gelince, onlarda Mısırlılarda olduğu gibi hayvan-Tanrı ilişkili kavramla karşılaşmıyoruz. Mısırlıları andıran gelenek Sibiry ve Altay Türkleri arasında da bir ölçüde vardı. Şamanlar, getireceği uğurdan

yararlanmak için köpeğin işlenmiş derisini giyiyorlar (Chevalier, 1388: 605). Şamanlar avcılığa giderken avlayacakları hayvanın derisini giyiyorlardı. Bu şekilde o hayvanlara hemcins olduklarını çağrıştırmak istiyorlardı. Eski kavimlerin, bazı verza gibi hayvanların başını kafalarına geçirdiklerini de biliyoruz. Mask açıkça mitolojik varlığın betimlenmesini anlatır (Eliade, 1392: 271).

Köpek soyuna saygısı olan Türk kavimleri eski Mısırlılar gibi köpeğin başını kafalarına geçirip, köpeğe olan saygılarını bu şekilde gösteriyorlardı. Zira, kavimlerin mitolojik düşüncesinde başın ruhu taşıdığı düşüncesi olduğundan baş kutsal sayılmış ve saygıdeğer olmuştur. Frazer'e göre başın kutsallığı, onun, bazen hassas bir ruh içerdiği ile ilişkilendirilebilir. Yoruba kavmi herkesin aynı yerde bulunan üç ruhu olduğuna ve bunların birincisinin başta bulunduğuna ve insanın koruyucusu ve kılavuzu olduğuna inanır. Siyam halkı da baştaki koruyucu ruha inanır (Frazer, 1383: 261). Chevalier başla ilgili şöyle yazıyor: *Baş aslında en faal organdır ve buyruk verme ve yol gösterme gücüne sahiptir. Öte yandan baş, madde tecellisi olan bedenle karşılaştırıldığında, açıkça ruhun sembolüdür* (1388: 562).

Köpeğin başı kutsallık, yönetim ve gizemli durumlardan haberdarlık simgesi olarak yorumlanabilir. Bu özellikler, köpeğin başının kâhinler olan şamanlar ve hattâ hükümdarların başına geçmesiyle ortaya çıkabilir. Bu durum, Türklerin (Şamanların) ve başka bazı kavimlerin hayvan maskesini ya da derisini giymelerini andırıyor. Masallarda belli bir hayvanla yaşam ortaklığı düşüncesini sunmak için bazı törenlerde o hayvanın maskesi yüze geçirilir ya da derisi giyilir.

Barak Sözü'nün Etimolojisi ve Anlamları

Barak sözü DLT'de çok tüylü, hızlı ve avcı olan köpek şeklinde açıklanıyor (Atalay, 1998: C.I, 377). Türkmenistanlı araştırmacı Soltanşâ şöyle yazıyor:

Eski Türkler köpeğe *barak* diyorlardı. Köpek totemli kabileler Türkiye, Suriye ve Irak'ta, ayrıca Özbek, Kıpçak Türkmenler arasında vardı (Soltanşâ, 2004:51). Zuyev de *barak*'ı uzun tüylü, hızlı ve en iyi avcı köpek olarak anlatıyor, ayrıca uzun tüylü ve şamanların semâvî olduklarına inandıklarını Şçerbak'tan aktarıyor. Türk sözlüklerinde de *barak* tüylü avcı köpek şeklinde tanımlanmıştır (Akalin, 2005: 199).

Ögel, bu sözün *barmak/varmak*'tan türediğini yazmış ve *varan* sözünün hızlı giden anlamına geldiğini açıklamış (2003: 191). Zuyev de *barak* sözünü anlatırken onu uzun ve karmaşık tüylü, çevik ve en iyi avcı sayılan bir köpek türü olarak tanımlıyor. Sonra bu köpeğin beyaz ve uzun tüylü olduğunu ve şamaların onları semâvî bir köpek saydıklarını Şçerbak'tan aktarıyor (Zuyev, 1387 H.Ş.: 34). Yeni Türkçe sözlüklerde de *barak* "tüylü av köpeği" şeklinde tanımlanıyor (Akalin, 2005: 1999). Türk bilgini Ögel bu sözün kökünü şöyle açıklıyor: *Barak* sözü *barmak/varmak* masterından türemiş gibi görünüyor. *Varan* şeklindeki sıfat 'hızlı yürüyen, hızlı koşan' anlamına gelir." (Ögel, 2003: C. I, 191). Ebulgazî, *Şecere-i Terâkime* adlı eserinde Salur Kazan'ın (İt) Beçene halkının Salur Kazan'ın annesini esir etmesini anlatırken Kazan'ın annesinin esaretten dönüşte bir çocuk doğurduğunu, çocuğa İt Beçene halkından olduğu için *İyrek* adını verdiklerini kaydeder: "Türkler arasında köpeklerle İyrek ve Siyrek adı verilmiştir." (Ebulgazî, 1383: 68).

Barak sözünün etimolojik açıdan ‘kurt’ anlamına gelen *gorg* گورگ ile bağlantılı olduğu da düşünülmüyor. İranî dillerden olan Yağnabî dilinde bu söz *urg* گروا şeklinde geçiyor. Bu söz Kürtçe ve Belûçî gibi dillerde *gûrg* گورگ şeklinde var. Mâzenderânîde *vûrg*, Eski Hintçede *verge*, Osetiya dilinde de ‘kurt’ anlamında *berağ* ya da *birâğ* sözü kullanılıyor (Yarzade, 1390: 24). Hindistan’da yaygın olan *verge* kavramı çok eski İran toplumunda savaşçılara ‘kurt’ anlamına gelen *vehrka* demeleri bakımından ilgi çekicidir. Bu kavram Orta Farsçada *gurg* olmuştur. Bu anlam Strabon’un raporunda da vurgulanmıştır. Yazar şöyle diyor: “Hazer Denizi’nin güneyinde *hirkaniye* sözü yaygındır. Bu söz de doğu İranî dilde *vehrkana*, Batı İranîde *varkana* olmuştur ve ‘kurtlar ülkesi’ anlamına gelir. Bu bölgenin çölde göçebe yaşayan halkına da *gorg* denirmiş (Rezayî, 1388: 124-125). Bilindiği gibi Orta Farsçada /b/ ve /v/ seslerinin birbirinin yerine geçmesi yaygın bir fonotik hadisedir. Meselâ Farsçada ‘kar’ anlamına gelen *berf* Orta Farsçada *verf* şeklinde kullanılmış. ‘Yazdı’ demek olan *nebešt* تَشَبَن de *nevešt* تَشَوَن olmuştur. Bu kural *bireg* ve *vireg* şeklinde de kullanılan *barak* için de geçerlidir.

Bu konu ünlü Alman Şarkiyatçı Franz Altheim’in (1898-1976) kitabında da daha çok örneklerde irdeleniyor (1393: 308). Altheim, Hun kılıcının kabzasındaki muhtemelen kurt kafasına benzeyen süslemeyi anlatırken bu konuda kurt şeklini ispat etmek için şöyle diyor:

İlk önce Atilla’nın çevresindeki Hunlardan **brihus** üzerinde durmak isterim. Doğu Osetiya dilindeki *birâg* ve Batı Osetiya dilinde geçen *berag* da ‘kurt’ anlamına gelir ve barak ile bağlantılı olduğu düşünülür. Ancak bu Ostiya dilinde geçen sözlere açık etimoloji getirilememiştir. *Barak* sözünü Avesta’da geçen *vehrka* ve Eski Hintçe *vrka* ile ilişkilendirmek fonetik sorunlar yaratıyor. Ancak /ä/ sesinden /i/ sesine geçmesi olayı ve eski /g/ ve /k/ sesinin /h/ sesine dönüşmesi fonetik hadisesi Eski Türkçe üzerinden açıklanabilir. Türkçe ‘kurt’ anlamına gelen *böri* eski bir sözdür. *Brihus* ve onunla ilgili Osetiya sözlerinin *böri* ile ilgili olabileceği düşünülebilir. Ancak bunu ses bakımından değerlendirerek kanıtlamak kolay değildir.

Bilindiği gibi *kurt* sözü Eski Türkçede var olan bir kavram. Nedense bu sözü andıran ‘tüylü köpek’ anlamına gelen Eski Rusça *kurtus*, Litvanya dilinde geçen *kurtas* dikkate alınmamıştır. Rusça ‘kötü ruh, şeytan’ anlamına gelen çëpm (okunuşu: *çiyort*) sözü de bu bağlamda üzerinde durulabilecek bir söz. Letonya dilinde *kurts* ‘sokak köpeği’ anlamına gelir. Fince de Rusçadan *hurta* şeklinde ödünçlenmiş olan söz ‘büyük köpek, şeytanî, cehennemî köpek, av köpeği’ anlamlarında kullanılır. Köpeklerle ilgili bir de *alpidzuri* (*alp it çor*) sözü var. Bu da kurtla ilgili olarak düşünüldüğü zaman ‘en güçlü köpek, köpeklerin pehlivanı’ anlamına gelir.

Anlaşılan Altheim Eski Türkçede geçen *barak* sözünden habersiz olduğu için Osetiya dilinde geçen *birag* sözü ve ona benzeyen Eski Hintçe ve Avesta dilinde geçen benzer sözleri yorumlayarak onları Türkçe *böri* ile ilişkilendiriyor. Sonra da Türkçe *kurt* sözünü Rusça ve Fince ve Litvanya dilinde genel olarak ‘köpek’ anlamına gelen benzer sözlerle karşılaştırıyor. Okuyucunun bu sözlerin birbirine karıştığını gözlemleyebileceğini düşünüyoruz.

Altheim’in yorumlarını ben şöyle değerlendiriyorum: *Barak* sözünün Osetiya dilinde geçen *bireg* ve *birâg* ve Eski Hintçe ve Avesta dilinde ortaya çıkan *vrka* ve *vehrka* sözleri

belki Prototürk döneminde ve Orta Asya’da göçebe halkların arasında *kurt* ve *kopek* için yaygın olarak kullanılan sözlere. Bu sözlere bazı ağızların fonetik özelliklerine göre değişmiş olabilir. Daha sonra da Türk kavimleri ırk ve dil bakımından diğer kavimlerden tamamen ayrılmışlar. *Barak* kavramı da giderek yapısı ve anlamı bakımından bir ölçüde değişmiş ve Türkçe özelliğini kazanmış olabilir. Belli ölçüde demediğimiz aslında *kurt* ve *köpeğin* Türklerin yaşamındaki yeriyle edindiğimiz bilgilerde eş zamanlı olarak *kurt* ve *köpekten* söz edilmesiyle bağlantılı olabilir.

Zeki Velidi Togan köpek ve muhtemelen kurttan Mihayil Suryani’den aktarak bilgi veriyor: Salur Kazan’ın annesinin hamile olmasıyla ilgili dönemde de sarı köpekten, bazen de kurttan eş zamanlı olarak söz ediliyor. Yafes’in ve oğlunun çocukken beslenmesiyle ilgili sarı köpekten, bazen de kurttan söz ediliyor. Herdot’un Kuruş’un çocukken dışlandığı bir dönemde beslenmesiyle ilgili yazdıklarında onun bir kez dışı bir kurttan süt emdiğini anlatıyor. Başka bir hikâyede de bir çocuğu bir köpeğin beslediği anlatılıyor (Rezayî: 1388 H. Ş.:121). Bu durumla ilgili son bir örnek olarak bir beyitte Behmen Şah, Lulu’ya şöyle der:

Hemânâ ki tu şîr-i sek hurde’î

Çu bâ beççe-yi gürg perverde’î.

“*Sen ne de olsa köpek sütü içmişsin*

Çünkü bir kurt yavrusuyla birlikte beslenmişsin.” (Rezayî:120).

Yukarıda anlattıklarımızı şöyle özetleyebiliriz: *Barak*, *birag* gibi sözlere Prototürk döneminde Orta Asya’da yaşayan halkların köpek ve kurt gibi hayvanlar için kullandıkları sözlere. Köpeklerin tahminen on beş bin yıl önce ehlileştirilmiş olduğunu göz önünde bulundurursak, köpek ve kurt için kullanılan kavramların da aynı ölçüde eski olduğunu düşünebiliriz. Türk dilinde özellikle hayvanlar alemiyle ilgili bazı temel sözlere belli bir hayvan türünü adlandırmak için kullanılır. Meselâ *düye* sözü deve türlerinin genel adıdır. Bu söz söylenirken de devenin cinsi, yaşı ve ne için kullanıldığı göz önünde bulundurulmaz. Bir sonraki aşamada develerin belirtilen özelliklerine göre belli adları olabilir. Aynı şekilde *gilyal* sözü atlar için kullanılan genel addir. Bu söz kullanılırken atın cinsi, yaşı ve ne için kullanıldığı göz önünde bulundurulmaz. Muhtemelen Prototürk ve arkaik Hint ve İranî dillerde geçen *barak*, *birag* ve benzeri sözlere de aynı özellikler söz konusudur.

Türkmen Toplumbiliminde Köpek

A. Genel Bilgi

Ünlü Rus Mongolist Vladimir Tsev (1884-1931) Moğolların sosyal tarihini araştırırken Moğol halk edebiyatı ve atasözlerini de araştırmalarında değerlendiriyor (Tsev, 1384: 41). Bu yöntemin kültür tarihi için de geçerli olduğuna inanıyorum. Bu araştırmada da Türkmen atasözlerinden bazı durumlar açıklığa kavuşturulabiliyor. Buradan eski Türkmenlerin köpeklerine olumlu bakışı olduğu anlaşılıyor.

Bilindiği gibi Mahmûd Kaşgarî yazdığı *Divânü Lugâti’t-Türk* adlı eserinde bazı kavramların anlamını açıklamak için Eski Türk halk şiipleri ve atasözlerinden yararlanıyor. Bunların bazılarında köpek sözü söz konusu ediliyor. Bunlarda köpekle ilgili kötü söz

yoktur. Tersine bütün bu örneklerde köpekler takdir ediliyor ve onların yaptıklarına iyi değer veriliyor:

Taygan yügürgeni tilkü sewmes

“Tazının yügrüğünü tilki sevmez” (Atalay,1998:C. II, 15)

İtim tutup kudhı çaldı / Anıñ tüsin kıra yoldı

“Köpeğim onu tutup yere çaldı /Onun tüyünü büsbütün yoldu” (Atalay, 1998: C. II,23).

Kuş balası kusınçığ, it balası oxşançığ.

“Kuş yavrusu kusunç ve iğrençtir. Köpek yavrusu görünüşte ele alıp oynanacak kadar güzeldir.” (Atalay, 1999: C. III, 232).

Birçok Türkmen atasözleri İslamî düşüncelere uygun olarak köpek hakkında olumlu yorum yapmıyorsa da birçoklarında köpek hakkında olumlu bir bakış sergileniyor; bunlar daha eski zamanlarda ortaya çıkan atasözleri olmalı:

İt geldi ğut geldi.

“Köpek geldi uğur geldi.”

İt wepâ, hâtun wepa

“Köpek vefa, kadın vefa.

İti urmaklık külli günâ “Köpeğe vurmak büyük günahdır.”

Bu düşüncenin, yani köpekleri rahatsız etmenin günah sayılmasının Zerdüş dininin öğretilerinde de var olması ilgi çekicidir (Yahakkî, 1388: 467).

Türkmen masallarında da köpeğin kahramanlıkları sıkça dile getirilir. Destanların bazılarında köpek olumlu rolünü yerine getirirken insan görünüşüne giriyor. “Çoban Dünürlüğü” adlı bir destanda bir çobanın bir kızı varmış. Bir gün bu çoban kızına bir istekli bulmak için komşu köye gider. Orada bir aileden söz alır ve kız istemeye gelmeleri için gün belirlenir. Çoban kızının gelin olması işini emniyete almak için yolda iki aileyle daha aynı gün için anlaşır. Aynı zamanda çoban üç ailenin aynı gün gelmesinden huzursuz olur ve ne yapacağını düşünür. Çobanın bahçesinde bir dişi köpeği, bir de sağmal ineği varmış. Çaresizlikten köpeğe “Sen kızım olur musun?” demiş. Köpek de kabul etmiş ve anında çobanın kızına benzeyen bir kız olmuş. Çoban aynı öneriyi sağmal ineğe de verir. İnek de kabul eder ve o da çobanın kızına benzer bir kız olur. Şimdi çobanın birbirine benzeyen üç kızı vardır. (Guliyeva, 2011: 193). Bu hikâyede köpek iki özelliğiyle belirlenmiştir:

1. Vefalı bir hayvan ve gerektiğinde insana yardımcı olabilen bir hayvan.
2. Yararlı bir ev hayvanı ve inek değerinde bir ev hayvanı.

“Ecekem hu” (Ablam hu) Türkmenler arasında bilinen ve yaygın olan bir masaldır. Bu masal zengin epik unsurlarla bezenmiştir. Meselâ bu masalda üç akarsu ya da çeşmeden söz ediliyor. Onlar şöyle tanımlanıyor:

1. At akar suyu: Yani, bu akarsudan içen herkes ata dönüşüyor.
  2. Geyik akar suyu: Yani, bu akarsudan içen geyik oluyor.
  3. Köpek akar suyu: Yani, bu akarsudan içen herkes köpeğe dönüşüyor.
- Görüldüğü gibi burada da köpek, at ve geyik düzeyinde değerlendiriliyor.

At ve geyik Türk mitolojisinde yüce ve semavî mevkiye sahiptirler. Dişi geyiğin Türklerin

Yaratılış Destan'ında önemli bir yeri vardır (Ögel, 2003: 569 ve Alheim 1392: 316). Atın Türkmen toplumu ve destanlarındaki yeri bilinen bir gerçektir; açıklamaya hacet yoktur. Su atına olan inanç Türkler ve Türkmenler arasında yaygındır (Göroğlu, 1387: 23).

B. Kavim Kayıtları

Türkmenlerin kabile düzenlerinde boyların ve boyların alt bölümlerinin hayvan adlarıyla tanımlanması yağın bir hadisedir. Bu hayvan adlarıyla ilgili olan adlar aslan, kurt, çakal gibi vahşi hayvanları ve koyun, sığır ve deve gibi ehli hayvanları kapsamına alır. Köpek ve onun türleri de Türkmen kabile adlarında kullanılır. Aslında köpek adı diğer hayvan adlarından daha çok kullanılır. *Şecere-i Terâkime*'de Türkmen boy adları alfabe sırasına göre yazılmıştır. Köpek adı ve köpek türlerinin adı ile adlandırılmış Türkmen boyları vardır: Barak (67), İt Baş (238), İt Beçene (71), Kancık (67), (Köpek) (153), Gücük 'köpek yavrusu' (68), İt (67) vb. gibi. Bu adlardan özellikle Barak ve İt Baş çok önemlidir. Birçok yüzyıl geçmesine rağmen Barak ve İt Baş boy adları günümüz Türkmenlerinin kültür tarihini eski Türk kavimlerinin köpeğe tapma düşüncesiyle ilişkilendiriyor.

Dünyanın diğer milletleri ve Türk kavimlerinde olduğu gibi, mitoloji ve destanlarda, genel bilgide ve Türkmen kavim kayıtlarında köpeğin toplumdaki yüce yerine ve bu hayvanın mitolojideki rolüne saygıya şahit oluyoruz. Köpek ırkının çıkış yeri Çin'in kuzeyi ve Orta Asya olduğuna inanılıyor. Bu yüzden köpek bir taraftan bazı Türk kavimlerinin ve Oğuzların ölü defnetme türlerinde rol alırken bir taraftan da tedricen bu kavimlerin mitolojileri ve efsanelerinde yer aldı. Bu konu İslamî kaynaklarda ve Türkoloji araştırmalarında ele alındığı hâlde Zeki Velidi Togan ve Bahaeddin Ögel yazılarında Türk kavimlerinin köpek asıllı olduklarına karşı gelmişlerdir. Köpekle ilgili en yaygın kavram *barak* idi. Bu söz çok eski zamanlardan Ortaçağa kadar göçer konar kavimler ve Orta Asya halkları arasında ve özellikle Oğuzlar arasında hem kurt hem de köpek anlamında rivayetlerde ve efsanelerde yaygın olarak kullanılıyordu.

Oğuzların tarih ve kültürünün mirasçıları olan Orta Asya Türkmenleri İslâmiyeti kabul ettikleri hâlde köpek kavramını rivayetlerinde ve efsanelerinde korumuşlardı. Bu durumun günümüzde de genel halk bilgisinde ve halk edebiyatında dikkati çektiğine şahit oluyoruz.

KAYNAKLAR

الف: منابع به زبان فارسی

- ابن بطوطه (۶۷۳۱)، سفرنامه، ترجمه، محمد علی موحد، تهران، انتشارات آگه
- بهادرخان، ابوالغازی (۳۸۳۱)، شجر متراکمه، ترجمه، آنادر دی عنصری، گنبدقابوس، انتشارات ایل آرمان
- جوینی، عطاملک (۷۸۳۱) تاریخ جهانگشا، ۳ جلد، به اهتمام احمد خاتمی، تهران، نشر علمی
- رشیدالدین، فضل الله (۴۸۳۱) جامع التواریخ (تاریخ اوغوز)، تصحیح و تحشیه، محمد روشن، تهران، میراث مکتوب
- خلف تبریزی، محمد حسین (۶۷۳۱) برهان قاطع، به اهتمام، محمد معین، چاپ ششم، تهران، امیرکبیر
- طوسی احمد (۵۴۳۱) عجائب المخلوقات، به اهتمام منوچهر ستوده، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب
- کاشغری، محمود (۴۸۳۱) دیوان لغات التترک، برگردان به فارسی، حسین مکمدزاده صدیق، تبریز، نشر اختر
- گریبزی، محمود (۴۸۳۱) زین الاخبار، به اهتمام رحیم رضازاده ملک، تهران، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی

ب: تحقیقات به زبان فارسی

- آلتهايم، فرانتس (۳۹۳۱) ساسانیان و هون‌ها، ترجمه هوشنگ صادقی، تهران، نشر فرزاد روز
 – الیاده، میرچا (۲۹۳۱) شمنسیم، ترجمه محمداکظم مهاجری، چاپ سوم، تهران، نشر ادیان
 – برن، لوسیلا (۶۸۳۱) اسطوره‌های یونانی، مترجم، عباس مخبر، تهران، نشر مرکز
 – پاک، عبدالصالح (۹۷۳۱) دختر چوبی (افسانه ترکمنی) تهران، انتشارات قنیانی
 – تسف، ولادیمیر (۳۸۳۱) نظام اجتماعی مغول، مترجم، شیرین بیانی، تهران، علمی و فرهنگی
 – جین‌گرین، میراندا (۷۸۳۱) اسطوره‌های سلتی، مترجم، عباس مخبر، تهران، نشر مرکز
 – زویف، یو. آ (۷۸۳۱) روابط تاریخی و فرهنگی ایران و دشت قیباچاق. ویراستار، مسعود عرفانیان، ترجمه، میترا نظریان
 همدانی «نیرومندترین قبیله» صص ۸۴ - ۱۲. تهران، مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی
 – سرکراتی، بهمن (۵۸۳۱) سایه‌های شکار شده، انتشارات طهوری
 – شوالیه، ژان، آلن گریبان (۸۸۳۱) ترجمه و تحقیق، سودابه فضائلی، جلد ۳، تهران، انتشارات جیحون
 – جرج فریزر، جیمز (۸۸۳۱) شاخه زرین، مترجم، کاظم فیروزمند، تهران، انتشارات آگاه
 – قومیلو. ل. ن. کامارو، کلیشینکو (۵۹۳۱) تاریخ ترک‌های باستان، ترجمه، بیوک سلطانی، تهران، امیرکبیر
 – کریستی، آنتونی (۴۸۳۱) اساطیر چین، ترجمه، محمد حسین باجلان فرخی، چاپ دوم، تهران، انتشارات اساطیر
 – هال، جیمز (۰۸۳۱) فرهنگ نگاره‌های نمادها در هنر شرق و غرب، ترجمه، رقیه بهزاد، تهران، فرهنگ معاصر
 – هینلز، جان (۳۷۳۱) شناخت اساطیر ایران، ترجمه، ژاله آموزگار. احمد تفضلی، تهران، نشر چشمه
 – یاحقی، محمدجعفر (۸۸۳۱) فرهنگ اساطیر و داستان‌واره‌ها در ادبیات فارسی، تهران، فرهنگ معاصر

ج: تحقیقات به زبان ترکی استانبولی

- _ Akalın, Ş.H. (۲۰۰۵) Türkçe Sözlük, 2c, Ankara, T. D. K
 _ Kalfat, Yaşar (۲۰۰۴) Şamanizm, Yeditepe Yayınevi, İstanbul
 _ Nefes, Ekber. Ahmet Annaberdiyev, (۲۰۰۳) Hazar ötesi türkmenler, İstanbul, Kaknüs
 _ Ögel, bahaeddin. (۲۰۰۳) Türk mitolojisi, 1c, 4 baskı, T. T. K, Ankara
 _ Türkler, (۲۰۰۲) C, 3. Editörler: Hasan Celal Güzel. Kemal Çiçek. Salim Koça. Ankara, Yeni Türkiye
 _ Yörükkan, Yusuf Ziya (۲۰۰۵) Yol. Ankara

د: منابع و تحقیقات به زبان ترکمنی

- ۱ - گور اوغلی (۷۸۳۱) به کوشش اراز محمد سارلی، گرگان، نش مختومقلی فراغی
 ۲ - مختومقلی فراغی (۸۸۳۱) دیوان شعر (متن انتقادی) تصحیح، مقابله نسخ و مقدمه، نورمحمد عاشورپور، گرگان، نشر مختومقلی فراغی
 3_ Godarow, Rahmanberdi. (۲۰۰۱) Oguznama, Aşgabat, Türkmenistan milli Golýazmalae instuti
 4_ Gurbandurdy, Geldiyew. Annamyrat Altıyew. (۲۰۰۲) Türkmen nakyllary we atalar sözi. Ankara, Atatürk Kültür Merkezi.
 5_ Myratgulyýewa, Ş. (۲۰۱۱) Türkmen halk ertekileri. Aşgabat, Türkmen döwlet neşirýat gullugy.
 6_ ylyasowa, Gurbanjermal. (۲۰۰۵) Türkmen halk yrym _ ynançlary. Aşgabat, Miras.

ه: مجلات به زبان فارسی

- ۱ - رضایی اول، مریم. اکبر شامیان ساروکلانی (۸۸۳۱) گرگ در منظومه‌های حماسی ایران، زبان و ادب فارسی، سال ۲۵، شماره ۱۱۲
 ۲ - صادقی، محسن (۵۹۳۱) بازنمایی اسطوره‌ی حیوان - داماد در حکایتی صوفیانه. فصلنامه علمی - پژوهشی نقد ادبی. سال ۹، شماره ۵۳
 ۳ - کلیانثورنی، سرگی (۸۸۳۱)، اوغوزهای آسیای مرکزی و غوزهای آرال، مترجم، محمد قجقی.
[http:// pyragy. blogfa. com](http://pyragy.blogfa.com)
 ۴ - وکیلی، شروین (۸۹۳۱) سگ،
[www. Soshians. Ir](http://www.Soshians.Ir)
 ۵ - یارزاده، تغای مراد (۰۹۳۱) افسانه یغناپ گرگ. برگردان سیاوش مرشدی، چیستا، یال ۸۲، شماره ۰۱ - ۹